

JERZY OSTAPCZUK¹

Przedmowy do Ewangelii bł. Teofilakta Bułgarskiego w cyrylickich tetraewangeliach lwowskich

**Introductions to the Gospels by St. Theophylact, Archbi-
shop of Bulgaria, in early Cyrillic tetragospels from Lvov**

Słowa kluczowe: Przedmowa, Teofilakt Bułgarski, stary druk, tetraewangelia, Lwów, tekstologia

Keywords: Introduction, St. Theophylact of Bulgaria, early Cyrillic tetragospel, Lvov, textology

Streszczenie

Artykuł został poświęcony badaniom tekstologicznym Przedmów do Ewangelii autorstwa bł. Teofilakta Bułgarskiego w cyrylickich starych drukach ze Lwowa. Te cztery krótkie teksty, które poprzedzają każdą z Ewangelii, zostały poddane analizie tekstologicznej. Wskazała ona, że tekst wszystkich tetraewangelii ze Lwowa został poddany niewielkiej redakcji, a szczególności ten w wydaniach Michała Śložki. Podane zostały wszystkie warianty tekstologiczne charakterystyczne dla tetrów lwowskich.

Abstract

The article is devoted to the textology of the Introductions to the Gospels by St. Theophylact, Archbishop of Bulgaria, in early printed Cyrillic tetraevangelions from Lviv. These four short texts that precede every Gospel book have been analyzed from a textological point of view. It has been proven that all tetraevangelions from Lviv have undergone some editing, in particular in the Gospels published by Michal Slozka. All textological variants that are characteristic to the tetras from Lviv have been enumerated.

¹ Prof. ChAT dr hab. Jerzy Ostapczuk jest Kierownikiem Katedry Pisma Świętego Nowego Testamentu, a także dziekanem Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

Spośród wszystkich około 120 cyrylickich starych druków tetraewangelii pozycje lwowskie zajmują niecałe 7 procent. Od 1512 roku – kiedy po raz pierwszy w jednym woluminie został wydany drukiem cerkiewnosłowiański tekst wszystkich czterech ksiąg Dobrej Nowiny – do 1800 roku we Lwowie tetry *tłoczone* były cyrylicą zaledwie osiem razy². Pierwszą Ewangelię wydano tam w 1636 roku, ostatnią w 1743 roku. W międzyczasie ukazywały się one w tym mieście jeszcze sześćkrotnie w następujących latach: 1644, 1665, 1670, 1690, 1704 i 1722.

Mimo że liczba cyrylickich starych druków tetraewangelii ze Lwowa jest niewielka, to ich znaczenie dla badań historii cyrylickiego drukarstwa, biblistryki czy liturgiki jest ogromne. Świadczy o tym kilka faktów.

Ewangelie wypuszczone w powołanej do życia w 1586 roku oficynie Bractwa Stauropigialnego (Zubrzycki 1836, 9; Kawecka-Gryczowa, Korotajowa, Wojciech 1960, 201) i zakładzie Michała Śłozki (działającego samodzielnie w latach 1638-1667) określane są mianem „розкшине Євангеліе”³. Charakteryzują się one bogatą szatą graficzną, która podnosiła ich wartość typograficzną i zapewne również atrakcyjność na rynku. Pierwsza bracka Ewangelia lwowska – z 1636 roku – ma ryciny ilustrujące tekst Dobrej Nowiny w liczbie 56 (wykonane z 49 klocków {Ostapczuk 2017b, 140})⁴, zaś w Ewangelii z 1665 roku z oficyny M. Śłozki znajduje się 18 rycin (odbitych z 15 klocków), z czego 14 o szerokości całej strony (Ostapczuk 2017b, 143).

Cerkiewnosłowiański przekład Dobrej Nowiny w Ewangeliach lwowskich zawiera warianty tekstologiczne niepoświadczone (w tych miejscach) w innych wydaniach cyrylickich starych druków tetraewangelii (np. ДЗВА⁵ – ОБА; ПРЪЛЮБЗИ ТВОРИТИ – ПРЪЛЮБЗИ ДЪБЕТИ; СКОПИТИ – ИСКАЗИТИ;

² Więcej o liczbie druków tetraewangelii lwowskich zob. Bondar 2002, 42-51; Ostapczuk 2017a, 181-189.

³ Sičyns'kyj 1925, 13.

⁴ W drugiej lwowskiej tetrze – z 1644 roku – znajduje się 61 ilustracji tematycznych odbitych z 51 klocków (Ostapczuk 2017b, 143).

⁵ Na pierwszym miejscu zostały podane warianty tetrów lwowskich, zaś na drugim

ДИНАРЬ – ПЕНАСЬ; ПРОКАЗА – ПРОКАЖЕНИЕ; ПОСЛѢДОВАТИ – ВЪ СЛѢДЪ ИТИ) (Ostapczuk 2016, 282-283; 2017b, 144-145; 2017c, 362-363). Część z nich jest zapewne odbiciem starszej tradycji rękopiśmiennej jako wynik prac tekstologicznych przeprowadzonych nad Dobrą Nowiną. O tym, że takie przedsięwzięcie miało miejsce we Lwowie, świadczy znajdujący się na końcu woluminu pierwszej wydanej tam tetry, zajmujący 5,5 strony, wykaz wariantów tekstologicznych poświadczonych w źródłach zarówno cyrylickich, jak i greckich. Został on poprzedzony następującym tekstem: ОБЪАСНЕНА ИСПРАВЛЕНІИ СЪ ИЗВОДА СТАРОГРЕЧЕСКИМИ, МѢСТЪ НЕ ВБРѢТАЮЩИХ СЯ: ВЪ СТОМ ѿ ѿлїи СЛОВЕНСКИХЪ ИЗДАНИИ. НА ИМѢХЪ ЖЕ МѢСТЕХЪ ИЗЪБИВАЮЩИХЪ, ТАКЖЕ НЕ ВБРѢТАЮТСЯ ВЪ ГРЕЧЕСКИ: И В ТОЛКОВАНІИ СЪТАТО ДѢВФИЛАКТА. НЕ ѿМѢННА ЖЕ ЗДѢ СЪСТОАТСЯ: ВНИМАТЕЛНѢ ВСѢМЪ РАЗСЪДИТЕЛНАА, СЪ ЛЮБОВІЮ ПРИЕМЛЮЩИМЪ⁶.

Stare druki tetraewangelii lwowskich mają również znaczenie dla badań z zakresu liturgiki Kościoła prawosławnego. Zawierają one informacje o lekturze perykop ewangelicznych i posługach religijnych, które nie zostały poświadczone w innych cerkiewnosłowiańskich Ewangeliach. Jako przykład można wymienić czytania nad zmarłym między świętem Zmartwychwstania Pańskiego i niedzielą apostoła Tomasza (се же преставленнымъ на сватое воскресение до недели Фомины), podczas obrzędu adelfopoiesis, czyli braterstwa duchowego (въ братотворение), czy w czasie powtórnego sakramentu małżeństwa (двобрачнымъ) (Ostapczuk 2015, 114; 2017b, 147).

warianty poświadczone w pozostałych analizowanych tetrach.

⁶ Jako przykład podane zostaną informacje dotyczące pięciu pierwszych wariantów tekstologicznych: зачало, б. и нарече има (емѡ) в грецкомъ, (его) б. сирѣчь: нареченное прежде аггломъ; зачало, в. Тои вы икрѣтихъ дѡмъ стѣимъ (и огнемъ) не было, здѣ естѣ; зачало, з. иди за ма з грецка (ѿвиди) салтан; зачало, д. и возва а, тыже чти (а); зачало, г. слышасте како реченно быѣ (первымъ) не было, тѡ естѣ; зѡд. д. аще та кто оударитѣ в деснѡю (твою) не было, здѣ естѣ.

Analiza tekstu Przedmowy⁷ bł. Teofilakta Bułgarskiego do Ewangelii Mateusza potwierdziła również występowanie wariantów tekstologicznych charakterystycznych wyłącznie dla cyrylickich starych druków tetraewangelii ze Lwowa (Ostapczuk 2018), np. *пРЕДОСЛОВИЕ*⁸ – *пРЕДИСЛОВИЕ*; *СМЫСЛЪ ДОУХА СТЪГО* – *СМЫСЛЪ ДОУХА*; *НАОУЧАЕТЪ* – *ПООУЧАЕТЪ*; *ПОУИТАЕТЪ ИЮДЕН* – *ПОУИВАЕТЪ ИЮДЕН*; *УДИШИ СА* – *ДИВИШИ СА*⁹.

Ponieważ zarówno w cerkiewnosłowiańskim tekście Dobrej Nowiny wydań lwowskich, poddanym wcześniej przez wydawców rewizji, jak i w Przedmowie bł. Teofilakta do Ewangelii Mateusza, istnieją warianty tekstologiczne niepoświadczone w innych analizowanych tetrach (moskiewskich, kijowskich, wileńskich, średniobułgarskich czy serbskich) to należy przypuszczać, że analogiczna sytuacja ma miejsce również w pozostałych trzech Przedmowach bł. Teofilakta do kolejnych ksiąg Dobrej Nowiny. Celem niniejszej publikacji jest charakterystyka tekstologiczna wszystkich czterech Przedmów bł. Teofilakta Bułgarskiego do Ewangelii Mateusza, Marka, Łukasza i Jana w ośmiu cyrylickich starych drukach tetrów lwowskich. Analizie zostanie poddany kształt Przedmów z uwzględnieniem tytułów, incyptów i explicitów, opuszczeń i uzupełnień w tekście oraz omówione zostaną warianty tekstu poświadczone wyłącznie w ośmiu tetrach *tłoczonych* we Lwowie (w latach 1636, 1644, 1665, 1670, 1690, 1704, 1722 i 1743). Umożliwi to charakterystykę tekstologiczną czterech niewielkich objętościowo tekstów – znajdujących się w różnych częściach tetraewangelii i występujących we wszystkich porównywanych źródłach – oraz potwierdzi rezultaty wcześniej przeprowadzonych badań lub im zaprzeczy.

Jako materiał porównawczy wykorzystano stare druki cyrylickich tetraewangelii *tłoczonych* w Tîrgoviște (w 1512 r.), Rujnie (w 1537 r.), Sibiu (w 1546 r.), Belgradzie (w 1552 r.), Braszowie (w 1561/62 r.), Mrkšinej

⁷ Analizie poddano również inny tekst poprzedzający bezpośrednio Ewangelię – Żywot św. Mateusza według św. Sofroniusza, który jest tylko w jednej – najmłodszej – tetraewangelii lwowskiej z 1743 roku.

⁸ Na pierwszym miejscu zostały podane warianty tetrów lwowskich, zaś na drugim warianty poświadczone w pozostałych analizowanych tetrach.

⁹ Wariant ten został poświadczony tylko w dwóch tetrach z oficyny Michała Ślozki.

Crkvi (w 1562 r.), Wilnie (w latach 1575, 1600, ok. 1620 i 1644), Alba Iulia (w 1579 r.), Szebesz (w latach 1579 i 1583), monasterze św. Jana koło Bukaresztu (w latach 1582 i po 1582), Niżnym Nowogrodzie (w 1613 r.), Kijowie (w latach 1697, 1712, 1733, 1746, 1759, 1771, 1773 i 1784), Poczajowie (w latach 1759, 1768, 1771 i dwukrotnie w 1780 [1° i 2°]), Klińcach (w 1786 r.) oraz w Moskwie (42 wydania)¹⁰. W badaniach zostało wykorzystanych łącznie z lwowskimi 80 (ze wszystkich 120) starych druków cyrylickich tetraewangelii, co stanowi prawie 70% całego materiału źródłowego. Niestety, w badaniach nie wykorzystano jednego XVI-wiecznego tetra – z Sibiu (z 1551 r.¹¹) oraz około 30 moskiewskich.

Skomponowane po grecku w XI wieku przez wybitnego bizantyńskiego teologa bł. Teofilakta Bułgarskiego, arcybiskupa Ochrydy, Przedmowy do poszczególnych ksiąg Dobrej Nowiny w cerkiewnosłowiańskich kodeksach Ewangelii zaczęły pojawiać się dość późno, dopiero w XIV wieku (Dogramadżiewa 1993, 11; Varpio 2005, 63; Nemirovskij 2008, 486). O ile znane są cyrylickie rękopisy tetraewangelii z XVI wieku bez Przedmów (Dogramadżiewa 1993, 11), to nieznanym jest już ani jeden cyrylicki stary druk Ewangelii, nawet z XVI wieku, bez Przedmów bł. Teofilakta.

Wszystkie tetraewangelie tłoczone we Lwowie zawierają Przedmowy bł. Teofilakta Bułgarskiego¹², które są w nich poprzedzone następującymi **tytułami**¹³:

¹⁰ Są to wydania z lat: 1553/54 (tzw. узкошрифтное), 1558/59 (tzw. среднешрифтное), 1563/64 (tzw. широкошрифтное), 1606, 1627, 1628, 1637, 1640, 1644, 1648, 1651, 1657, 1663, 1668, 1677, 1681, 1685, 1688, 1689, 1694, 1703, 1716, 1717, 1744, 1745, 1748 (marzec), 1753, 1757, 1762, 1771 (styczeń i maj), 1774, 1775 (styczeń), 1779 (czerwiec i sierpień), 1784, 1785, 1786 (listopad), 1789 (sierpień i listopad), 1791 i 1796.

¹¹ W cerkiewnosłowiańsko-rumuńskiej tetraewangelii z Sibiu (1551 r.) zachowała się tylko część Ewangelii Mateusza (Guseva 2003, 25 [nr 1]).

¹² Na uwagę zasługuje fakt, że z innych tekstów poprzedzających poszczególne księgi Dobrej Nowiny (np. Żywoty Ewangelistów wg św. Sofroniusza, bł. Hieronima, męczennika i bp. Tyru Doroteusza), umieszczanych w cyrylickich starych drukach tetrów począwszy od 1657 roku, tylko w tetraewangelii lwowskiej z 1743 roku znajduje się jeden Żywot – Ewangelisty Mateusza wg Sofroniusza. Żywoty pozostałych Ewangelistów w tym wydaniu zostały pominięte.

¹³ Te same tytuły przedmów znajdują się w wileńskiej Ewangelii z 1644 roku.

- Mt: предословие еже отъ матфеѧ сѣгаго еванггелиѧ написанное
 ѿ сѣгаго Деофилакта, архиепѣпа болгарскаго;
 Mk: предословие еже отъ марка сѣгаго еванггелиѧ¹⁴;
 Łk: предословие еже отъ лѹки сѣгаго еванггелиѧ;
 J: предословие еже отъ юанна сѣгаго еванггелиѧ.

Należy zauważyć, że tetry lwowskie¹⁵, poza ostatnim z 1743 roku, na miejscu poświęconego w większości tetrów pierwszego rzeczownika w tytule предисловие mają rzeczownik предословие.

O ile w zdecydowanej większości¹⁶ analizowanych starych druków cyryliczkich tetrów nazwa pierwszej Przedmowy ma następujący kształt: Деофилакта архиепископа болгарскаго предисловие еже отъ матфеѧ сѣгаго еванггелиѧ, to w tetrach lwowskich brzmi ona następująco: предословие еже отъ матфеѧ сѣгаго еванггелиѧ написанное ѿ сѣгаго Деофилакта, архиепѣпа болгарскаго. We wszystkich Ewangeliach lwowskich (włącznie z ostatnią z 1743 roku) w pierwszej Przedmowie ma więc miejsce inwersja w tytule, który został ponadto rozszerzony o frazę написанное ѿ сѣгаго.

Incipity czterech Przedmów bł. Teofilakta do poszczególnych Ewangelii w wydaniach lwowskich prezentują się następująco¹⁷:

- Mt: иже оубо¹⁸ прежде закона они божественнии¹⁹ мѡжие не писаними
 и книгами просвѣщахѹ са²⁰;

¹⁴ Tylko w tetrze lwowskim z 1670 r. został poświęcony wariant еванггелиѧ, podobnie jak w kilku średniobułgarskich i serbskich.

¹⁵ Również w pierwszych dwóch tetrach kijowskich z 1697 i 1712 r. został poświęcony wariant предословие.

¹⁶ Tytuł Przedmowy do Ewangelii Mateusza w większości analizowanych tetraewangelii brzmi: (1). Деофилакта архиепископа болгарскаго (2). предисловие еже отъ матфеѧ сѣгаго еванггелиѧ. Drobne warianty zostały odnotowane w tetrach z Monasteru św. Jana koło Bukaresztu, dwóch pierwszych kijowskich oraz późniejszych kijowskich i poczajowskich.

¹⁷ Te same incipity znajdują się w wileńskiej Ewangelii z 1644 roku.

¹⁸ W pierwszych dwóch tetrach kijowskich poświęcony został wariant иже бѣша.

¹⁹ W tetrach z monasteru św. Jana koło Bukaresztu poświęcony został wariant сѣни.

²⁰ Dla wyrażenia просвѣщахѹ са zostały poświęcone następujące warianty: оучими бѣхѡ (w tetrach z monasteru św. Jana koło Bukaresztu), наставалахѹ са (w pierwszych

- Мк: еже²¹ отъ марка стое еѣлине по десятихъ²² лѣтѣхъ христова възнесенія;
- Łк: лѡука божественный антиохинанинъ оубо²³ бѣ родомъ врачъ же хитростию и вѣшнен²⁴ премоудрости многъ²⁵;
- Ј: ѡже²⁶ доуха сила въ немощехъ совершаетъ са ѡкоже писано есть и вѣроуемъ.

Porównanie incipitów Ewangelii lwowskich z incipitami innych starych druków tetraewangelii potwierdziło, że w wydaniach lwowskich znajduje się kilka nietypowych wariantów tekstologicznych.

W Przedmowie do Ewangelii Łukasza tylko w tetrach M. Ślozki (z lat 1644 i 1665) po rzeczowniku премоудрости dodano przymiotnik еллинскон. Spośród wszystkich lwowskich wydań tylko w ostatniej Ewangelii – z 1743 r. – w czwartej Przedmowie na miejscu wyrażenia въ немощехъ znajduje się wariant въ немощи, który został poświadczony we wszystkich pozostałych analizowanych starych drukach tetraewangelii.

Na podstawie powyższych incipitów należy stwierdzić, że zarówno lwowskie, jak i wszystkie pozostałe poddane analizie stare druki cyrylickich tetraewangelii, mają drugą, południowosłowiańską, redakcję Przedmów bł. Teofilakta²⁷.

dwóch tetrach kijowskich) i поѣвахъ са (w kijowskim z 1746 r. i trzech poczajowskich [1759, 1768 i 1771]).

²¹ W pierwszych dwóch tetrach kijowskich zostało opuszczone еже.

²² Wyłącznie w późniejszych tetrach kijowskich i poczajowskich poświadczony został wariant десати.

²³ W niektórych wczesnych średniobułgarskich i serbskich tetrach został poświadczony wariant во оубо, zaś w moskiewskich z XVI wieku wariant во. Tylko w jednym tetrze lwowskim (oraz wileńskim) оубо zostało opuszczone.

²⁴ W tetrach średniobułgarskich i serbskich oraz kijowskim z 1759 r. i dwóch poczajowskich (z 1780 r.) został poświadczony wariant въ вѣшнени.

²⁵ W późniejszych tetrach średniobułgarskich i lwowskim z 1704 r. został poświadczony wariant много.

²⁶ W dwóch pierwszych tetrach kijowskich i dwóch poczajowskich (z 1780 r.) zostało opuszczone ѡже.

W tetrze lwowskim z 1665 roku i poczajowskim z 1771 r. na miejscu ѡже znajduje się иже.

²⁷ Por. Pierwsza redakcja przekładu Przedmowy bł. Teofilakta do Ewangelii

Explicit czterech Przedmów do poszczególnych Ewangelii w wydaniach lwowskich przedstawiają się następująco²⁸:

Мт²⁹: НАУЪНЪЕМЪ ЖЕ³⁰ ОУЖЕ НАЧАЛО³¹ КНИГИ СИЦЕ³² КНИГА РОДСТВА ІС³³
ХА³⁴ СНА ДБДВА³⁵;

Мк³⁶: СЛЫШИ ОУБО ЧТО РЕЧЕ ЗАЧАЛО ЕВАНГІА ІС³⁷ ХА³⁸;

Mateusza rozpoczyna się słowami: первые оубо закона они божествении мѣжи, ни грамотою ни книгами оучахуу са, но чистоу имѣщи мысль (Vostokov 1842, 183; Dogramadžieva 1993, 11; Varpio 2005, 63; *Evangelie ot Matfeâ*... 2005, 172-175).

²⁸ Te same explicity znajdują się w wileńskiej Ewangelii z 1644 roku.

²⁹ W tetrach z monasteru św. Jana koło Bukaresztu explicit rozpoczyna się od słów КНИГА РОДСТВА, ponieważ został w nich opuszczony fragment tekstu od słów ІАКО ДАВИДА ЕСТЬ ХС (po których dodano tekst i ВЪРОВА ХВЪИ и прозрѣ и. нѣ знане чюевствено бѣ съ нимъ. и ІАВЪ СЛЫШАДШЕ и зрѣ егво въ плзти. сего ради не рече виденіе еже видѣ. си рѣчь прозрѣхъ. нѣ что do книги сице.

³⁰ W tetrach z Rujna (1537) i pierwszych dwóch kijowskich zostało pominięte же.

³¹ Wariant почало został poświadczony w tetrach średniobułgarskich (poza dwoma z Bukaresztu) i serbskich oraz moskiewskich do 1639 roku i pierwszych trzech wileńskich. Wariant начало został poświadczony w tetrach lwowskich, moskiewskich po 1640 roku, kijowskich i poczajowskich.

³² W tetrze moskiewskim z 1553-54 roku jest сице.

³³ иіса – Lwów 1743.

Wariant іс został poświadczony również w tetrach moskiewskich tłoczonych do 1651 roku oraz wileńskich z ok. 1620 i 1644 r. Zostały ponadto poświadczone warianty ісѣ i іѣ.

³⁴ хрѣта – Lwów 1665, 1690, 1704, 1722 i 1743.

Zostały poświadczone następujące warianty: хѣа oraz хрѣта.

³⁵ Słowa сна дбдва były niekiedy opuszczone, np. w tetrach pierwszym moskiewskim (1553-54), z Szebesz (z lat 1579 i 1583) i Bukaresztu (1582 i po 1582), dwóch wileńskich (1575 i 1600) oraz pierwszych dwóch kijowskich.

³⁶ W tetrach średniobułgarskich i serbskich explicit zawiera również tekst сна божиа. W Ewangelii z Sibiu z 1546 roku tekst Przedmowy do Ewangelii Marka kończy się słowami отъ марка еванге иматъ лвово лице.

³⁷ ісѣа – Lwów 1722; іса – Lwów 1644 i 1665.

Wariant іс poświadczony w tetrach moskiewskich do 1648 roku. W tetrach średniobułgarskich, serbskich i wileńskich występuje forma іѣ, zaś w Ewangeliiach z Niżnego Nowogrodu, Moskiewskiej z 1651 roku oraz wydanej w Klińcach w 1768 roku jest ісѣ. Wariant иіса poświadczony jest w tetrach moskiewskich od 1657 roku, kijowskich i poczajowskich.

³⁸ хѣ – Lwów 1636, 1665 i 1670; хрѣта – Lwów 1644, 1690, 1704, 1722 i 1743. Została ponadto poświadczona forma хѣа.

Ёк: и ДОСТОИНЪ³⁹ ЕСТЬ ПО ИСТИНѢ СЛЫШАТИ СТѢГО ЕВАНГЕЛІА⁴⁰;
 Ј: ДА НАЧНЕМЪ⁴¹ ОУЖЕ⁴² И⁴³ ГЛАГОЛОМЪ⁴⁴ РАЗЪГНОУТИЕ⁴⁵ ВЪ НАЧАЛѢ⁴⁶
 БѢ СЛОВО И СЛОВО БѢ ОУ БѢА И БѢЪ БѢ СЛОВО⁴⁷.

Porównanie explicitów Ewangelii lwowskich z explicitami innych starych druków tetraewangelii potwierdziło, że w wydaniach lwowskich znajduje się kilka – jednak zdecydowanie więcej aniżeli w przypadku incipitów – wariantów tekstologicznych. Dwa z nich dotyczą pisowni nazwy własnej Jezus Chrystus jako nieodmiennej lub odmiennej⁴⁸, z jednym lub z dwoma samogłoskami i (i i и) oraz pojedynczym lub podwójnym с.

Tylko najmłodszy tetr lwowski (z 1743 roku) – w pierwszej i drugiej Przedmowie – ma (wprowadzoną w Moskwie w 1657 roku) odmienną formę rzeczownika Jezus (иѣ-а) z podwójnym i (i i и). Odmienna forma tego rzeczownika – jednak z jednym i (i) została również poświadczona w 2. Przedmowie w trzech wcześniejszych tetrach – dwóch M. Słozki (1644 i 1665) oraz brackim z 1722 roku. W tym ostatnim odmienny rzeczownik Jezus ma podwójne с (ѣса).

W 1. i 2. Przedmowie we lwowskich tetrach z lat 1636⁴⁹, 1644 (tylko 1. Przedmowa), 1665 (tylko 2. Przedmowa) i 1670 rzeczownik Chrystus

³⁹ W niektórych późniejszych tetrach średniobułgarskich został poświadczony wariant ДОСТОИНО.

⁴⁰ W niektórych późniejszych tetrach średniobułgarskich został poświadczony wariant СТѢГО ЕВАНГЕЛІЕ lub w późnych kijowskich i poczajowskich wariant еѣое еѣлїе.

⁴¹ W dwóch pierwszych tetrach kijowskich został poświadczony wariant ДА НАЧНЕТ СА.

⁴² Jako warianty zostały poświadczone ponadto же i иже.

⁴³ Spójnik został opuszczony w dwóch pierwszych tetrach kijowskich.

⁴⁴ W dwóch pierwszych tetrach kijowskich został dodany przymiotnik еѣѣскимъ.

⁴⁵ Na rzeczowniku РАЗЪГНОУТИЕ kończy się Przedmowa w dwóch pierwszych tetrach kijowskich.

⁴⁶ W tetrach średniobułgarskich i serbskich został poświadczony wariant ВЪ НАЧАЛО.

⁴⁷ и СЛОВО БѢ ОУ БѢА И БѢЪ БѢ СЛОВО – brak w Lwów 1743.

Jako warianty zostało poświadczone dodanie tekstu и СЛОВО БѢ КЪ БѢЪ БѢ БѢ СЛОВО (Ewangelie z Bukaresztu).

⁴⁸ W tekście greckim znajduje się forma w dopełniaczu liczby pojedynczej (Ἰησοῦ Χριστοῦ).

⁴⁹ Również w ostatnim wileńskim z 1644 r.

został zapisany w formie skrótu $\chi\alpha$, który mógł być odczytany jako $\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\alpha$ (pod *titlem*: $\chi\epsilon\upsilon\alpha$ lub $\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\alpha$) lub $\chi\rho\iota\sigma\tau\alpha$ (pod *titlem*: $\chi\rho\iota\sigma\tau\alpha$). Pierwsza forma dominowała w tetrach z okresu 1512-1651, zaś druga w Ewangeliach od 1657 roku⁵⁰. Uniemożliwienie dwojakiej interpretacji zapisanego w skrócie rzeczownika Chrystus ($\chi\alpha = \chi\rho\iota\sigma\tau\alpha$ lub $\chi\epsilon\upsilon\alpha$) poprzez wprowadzenie przez M. Ślozkę do drukowanych tetrów formy $\chi\rho\iota\sigma\tau\alpha$ (zapisanej w skrócie $\chi\rho\iota\sigma\tau\alpha$ ⁵¹), spopularyzowanej następnie przez tetr moskiewski z 1657 roku, były zapewne przyczyną jej stopniowego wprowadzania w późniejszym okresie do lwowskich tetrów (z lat 1665 {tylko 1. Przedmowa}, 1690 oraz 1704, 1722 i 1743). Uniknięto w ten sposób możliwości podwójnej interpretacji wyrazu Chrystus zapisanego pod *titlem* ($\chi\alpha$ jako $\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\alpha$ lub $\chi\rho\iota\sigma\tau\alpha$).

Tylko w jednym tetrze lwowskim z 1704 roku w 1. Przedmowie zostały opuszczone dwa ostatnie słowa $\sigma\iota\alpha \delta\epsilon\upsilon\alpha\upsilon\alpha$ ⁵².

W przypadku 3. Przedmowy na uwagę zasługuje fakt, że wszystkie tetraewangelie moskiewskie, kijowskie, poczajowskie i jedna z Niżnego Nowogrodu kończą się innym explicitem, tzn. $\text{яко сего ради ради са господь яко да естество и законъ осватитъ}$. Sytuacja taka jest spowodowana faktem, że w tych właśnie tetrach Przedmowa do Ewangelii Łukasza jest rozszerzona o dodatkowy fragment tekstu rozpoczynający się słowami $\text{тридесатолѣтенъ оубо сынъ господь крѣти са}$ i kończący się $\text{яко да естество и законъ осватитъ}$. Krótsza forma 3. Przedmowy oprócz tetraewangelii lwowskich, włącznie z najmłodszą z 1743 roku, została poświadczona we wszystkich Ewangeliach średniobułgarskich i serbskich oraz wileńskich.

⁵⁰ Jest to pierwszy tetr moskiewski po reformie patriarchy Nikona.

⁵¹ Wariant ten poświadczony również w tetrach moskiewskich począwszy od 1657 roku i kijowskich oraz poczajowskich.

⁵² Słowa te zostały również opuszczone w tetrach: pierwszym moskiewskim (1553-54), z Szebeszu (z lat 1579 i 1583) oraz Bukaresztu (1582 i po 1582), dwóch wileńskich (1575 i 1600) oraz pierwszych dwóch kijowskich.

We wszystkich tetraewangeliach lwowskich⁵³, poza najmłodszą z 1743 roku, na końcu 4. Przedmowy do Ewangelii Jana podano cały pierwszy werset, tzn. po słowach *вѣ на҃чалѣ бѣ слово* dodano tekst *и слово бѣ оу бѣа и бѣгъ бѣ слово*.

Trzy z czterech Przedmów bł. Teofilakta zawartych w starych drukach cyrylicyckich tetraewangelii ze Lwowa ma **opuszczenia** większych fragmentów tekstu.

W Przedmowie do Ewangelii **Marka** po słowach *сеи же отъ пророка на҃чалѣ и҃вана* i przed słowami *слыши оубо что рече за҃чалѣ е҃ванѣ* został opuszczony tekst rozpoczynający się od słów *тѣмъ же нѣцыи дѣце и испытнѣшишѣ* i kończący się słowami *на҃чинаетъ оубо марко е҃ванѣ отъ предте҃чева пребываниа и показаниа*. Brak tego tekstu został poświadczony również w tetrach wileńskich, moskiewskich po roku 1657, kijowskich i poczajowskich.

W Przedmowie do Ewangelii Łukasza po słowach *иже и достоинъ есть по истинѣ слышати ст҃аго е҃ван҃гелиа* został opuszczony tekst rozpoczynający się słowami *тридесатолѣтенъ оубо сынъ господь кр҃сти са* i kończący się słowami *яко сего ради роди са господь яко да естество и законъ освятитъ*. Brak tego fragmentu tekstu w Przedmowie poświadczają tetry średniobułgarskie i serbskie oraz wileńskie.

W Przedmowie do Ewangelii **Jana** po słowach *по тридесати хъ и двою лѣтѣхъ хѣа възнесеніа* i przed słowami *да на҃чнемъ оуже глаголомъ разъгноутиа* został opuszczony tekst rozpoczynający się słowami *люблаше же са па҃че всѣхъ оу҃ченикѣ юаннѣ* i kończący się słowami *се во рече мати твоа и понеже сиа сице имоу҃тъ*. Brak tego tekstu został poświadczony w Ewangeliach wileńskich i poczajowskich.

Analiza tekstologiczna czterech **Przedmów** bł. Teofilakta zawartych w starych drukach cyrylicyckich tetraewangelii wskazała na niewielką liczbę (zaledwie 10) wariantów tekstu charakterystycznych tylko dla tetrów

⁵³ Oraz dwóch z Bukaresztu z 1582 i po 1582 r.

Iwowskich⁵⁴ (poza najmłodszym z 1743 roku). Są to następujące lekcje:

1) Przedmowa do Ewangelii **Mateusza**

СМЫСЛЪ ДОУХА⁵⁵ : СМЫСЛЪ ДОУХА СТѢГО
 ЕГДА ГЛАГОЛЕТЪ ГЪ НЕ БОИТЕ СЯ : ЕГДА ГЛАГОЛЕТЪ НЕ БОИТЕ СЯ
 ЕГДА ПОУЧДЕТЪ : ЕГДА НАДУЧДЕТЪ
 ИВАННЪ ЖЕ БГОСЛОВЕНБИШИИ : ИВАННЪ ЖЕ БГОСЛОВЕНБИШИИ
ПОУИВАЕТЪ ОУБО ИЮДЕИ : ПОУИТАЕТЪ ОУБО ИЮДЕИ

2) Przedmowa do Ewangelii **Marka**

БЪ ОУБО СЕИ МАРКО
ПЕТРОУ ОУЧЕНИКЪ : БЪ ОУБО СЕИ СТЫИ МАРКО ПЕТРОВЪ
 ОУЧЕНИКЪ

3) Przedmowa do Ewangelii **Łukasza**

ЕГДА ГЪ НАШЪ ОУЧАШЕ : ЕГДА ГЪ НАДУЧАШЕ
 И ПАВЕЛЪ РЕЧЕ КЪ ИГЕМОНОУ : И ПАВЕЛЪ РЕЧЕ ИГЕМОНОУ

4) Przedmowa do Ewangelii **Jana**

ПАЧЕ ЖЕ ОТЪ ИЖЕ
 О ВЕЛИКОМЪ БГОСЛОВѢ : ПАЧЕ ЖЕ О ВЕЛИКОМЪ БГОСЛОВѢ⁵⁶
 ЕГДА ЖЕ ГЛАГОЛЕТЪ СЯ⁵⁷ СТЫИ : ЕСТЬ ЖЕ ГЛАГОЛЕТЪ СЯ СТЫИ СЕИ

Zdecydowanie większa liczba wariantów tekstologicznych (w liczbie 30) została poświadczona w czterech Przedmowach dwóch starych druków cyrylicyckich tetraewangelii Michała Śłozki, tzn. w pierwszym – z 1644 roku – przygotowanym przez niego na zamówienie Bractwa⁵⁸ oraz drugim – z 1665 roku. Należą do nich następujące warianty tekstu:

1) Przedmowa do Ewangelii **Mateusza**

НЕ ХРАНАЦИМЪ : НЕ ХРАНАЦИХЪ

⁵⁴ Oraz ostatniego wileńskiego z 1644 roku.

⁵⁵ Na pierwszym miejscu zostały podane warianty poświadczone w większości tetrów, zaś na drugim warianty poświadczone w tetrach Iwowskich.

⁵⁶ Oprócz Ewangelii Iwowskich Michała Śłozki.

⁵⁷ Został poświadczony wariant глаголетъ же ся. Niekiedy dodawany był tekst: и то ѡакъ иваннъ lub же ѡакъ.

⁵⁸ O warunkach działalności Michała Śłozki w latach 1643-1651 zob. Šustova 2009, 206-207.

ЧТО ДИВИШИ СЯ : ЧТО ЧУДИШИ СЯ
 ІАКО АЩЕ ПО ВСЕМОУ
 ЕДИНОГЛАСОВАЛИ БЫША : ІАКО АЩЕ ПО СЕМОУ ЕДИНОГЛАСОВАЛИ
 БЫША

2) Przedmowa do Ewangelii Marka

ЕГОЖЕ И СЫНА СВОЕГО ИМЕНУЕТЪ ПЕТРЪ : dodany tekst: ВЪ ПОСЛАНИИ
 СВОЕМЪ ПЕРВОМЪ
 НАРИЦАШЕ СЯ ИВАННЪ АНЕСИИ : zapisanie na marginesie
 СІНОВЕЦЪ
 НЪ И ПАВЛОУ СЪНСХОДЪНЪ : НЪ И ПАВЛОУ СОШЕСТВЕННИКЪ
 НЕ ТЪЧИЮ ВЕЗ ПИСАНИЯ ПРОПОВѢДАТИ : НЕ ТЪЧИЮ СЛОВЕСЫ
 ПРОПОВѢДАТИ
 ПОВИНОУВЪ СЯ СЪПИСА : ПОВИНОУВЪ СЯ СПИСАТИ
 ІАКО МАРКО СПИСА БЛАГОВѢСТИЕ : ІАКО МАРКО ОУЖЕ СПИСА
 БЛАГОВѢСТИЕ
 ИЗВѢСТВОВАВЪ ІАКО ИСТИННО : ИЗВѢСТВОВАВЪ ІАКО ИСТИННО
 ЕСТЬ
 ПРОПОВѢДАВЪ ВЪ АЛЕЖАНДРИИ : ПРОПОВѢДАВЪ ПРЕЛОЖИ ЕВѢЛІЕ
 СЕ ВЪ АЛЕЖАНДРИИ
 ЕСТЬ ЖЕ НАЧЕРТАНИЕ ЕВѢЛИИ ІАВСТВЕННО : ЕСТЬ ЖЕ СЕ НАЧЕРТАНИЕ ЕВѢ-
 ЛИИ ІАВСТВЕИНЪ СЪКРАЩЕННО
 ПРИБЛИЗЪ ЖЕ ПО ВСѢМЪ⁵⁹ : СЪГЛАСИЪ ЖЕ ПО ВСѢМЪ

3) Przedmowa do Ewangelii Łukasza

И ОТЪ МЕРТВЫХЪ ВЪСТАВШОУ : И ОТЪ МЕРТВЫХЪ ВЪСТАВША
 И ПАВЛОУ ВЪРОВАВШОУ БЫТИ СЪШЕСТВЕНА : И ПАВЛОУ ВЪРОВАВШОУ БЫТИ
 СЪПѢШЕСТВЕННА
 И ПОСЛѢДОВАТЕЛА ТОМОУ ГЛЮ ПАВЛОУ : dodano tekst: О НЕМ ЖЕ
 ВЪ ПОСЛАНИИХЪ ЕГО. ПОСЛА-
 ХОМЪ (РЕЧЕ) СИИМЪ БРАТА.
 ЕГОЖЕ СЛАВА ЕСТЬ ВЪ ЕВѢЛИИ

⁵⁹ Jako warianty poświadczono по всѣхъ lub и не во всемъ.

	ПО ВСѢХЪ ЦРКВАХЪ. И КЪ КОЛАССАЕМЪ. ЦЕЛѢЕТЪ ВЫ ЛѢКА ВРАЧЪ ВЪЗЛЮ- БЛЕННЫИ. И КЪ ТИМОДЕЮ. ЛѢКА ЕСТЬ ЕДИНЪ СЪ МНОЮ
ПО ПАТИ НА ДЕСАТИХЪ ЛѢТѢХЪ ХРИСТОВА ВОЗНЕСЕНИЯ ПИШЕТЪ ЖЕ	: dodano tekst: <u>cie ew⁶⁰lie</u> <u>ѡ ап⁶¹твалъ извѣщение</u> <u>приемъ. дѣаніа же стѣхъ</u> <u>ап⁶¹твалъ самовидецъ</u> <u>съ павломъ сын</u>
И ПАВЕЛЪ РЕЧЕ (КЪ) ИГЕМОНОУ	: И ПАВЕЛЪ <u>ИНОГДА</u> РЕЧЕ ИГЕ- МОНУ
4) Przedmowa do Ewangelii Jana	
ПАЧЕ ЖЕ <u>ОТЪ ИЖЕ</u> О ВЕЛИКОМЪ БГ ⁶⁰ СЛОВѢ	: ПАЧЕ ЖЕ О ВЕЛИКОМЪ <u>ИВАННѢ</u> <u>БГ⁶⁰СЛОВѢ</u>
СЕИ БО РЫБАРА ѠЦА БѢ	: СЕИ БО РЫБАРА ѠЦА <u>БАШЕ</u> <u>ЗЕВЕДЕА</u> oraz dodany tekst: БРАТ ЖЕ ІАКОВА АП ⁶¹ ЛА (ЕГО- ЖЕ ИРѢДЪ ПО СТРѢТИ И ВОЗНЕ- СЕНИИ ГН ⁶¹ И ОУСѢВНѢ)
НИЧТОЖЕ <u>О ПРЕВѢЧНОМЪ</u> ЕГО БЫТИИ	: НИЧТОЖЕ <u>О ПРЕДВѢЧНОМЪ</u> ЕГО БЫТИИ
ДА НЕКОГДА НѢЦЫИ ДОЛѢ ПЛѢЖОУЩИИ	: ДА НЕКОГДА НѢЦЫИ <u>Ѡ НАКАЗАНИИ ЕВРОНИТѢВЪ</u> ДОЛѢ ПЛѢЖОУЩИИ
ВЪПЛЬЩЕНИЕ ⁶⁰ СЛОВА ⁶¹	
<u>НЕВОСПОМАНОУТО ОСТАВИ</u>	: ВЪПЛЬЩЕНИЕ СЛОВА <u>НЕ</u> <u>ВЪСПОМАНѢ, ТО ВСТАВИ</u>

⁶⁰ Został poświadczony wariant o воплощении.

⁶¹ Został poświadczony wariant слово.

<u>ѢКОЖЕ</u> ⁶² <u>НѢЦЫИ</u> <u>РѢША</u> ⁶³ <u>ѢКО</u> <u>МОЛИША</u> <u>ЕГО</u> <u>ПРАВΟΣЛАВНИИ</u>	: (<u>ѢКОЖЕ</u> <u>НѢЦЫИ</u> <u>РѢША</u>) <u>ОУМО-</u> <u>ЛЕНЪ</u> <u>БЫВЪ</u> <u>ЕПѢ</u> <u>ИЖЕ</u> <u>Ѡ</u> <u>АСИИ</u> <u>ПРАВΟΣЛАВНЫМИ</u>
<u>ѢКОЖЕ</u> ⁶⁴ <u>ѢВЛЫШИМЪ</u> <u>СА</u> ⁶⁵ <u>НѢКИИМЪ</u> <u>ЕТЕРИКОМЪ</u>	: <u>ПРОТИВЪ</u> <u>ѢВЛЫШИМЪ</u> <u>СА</u> <u>ЕТЕ-</u> <u>РИКОМЪ</u>
<u>ЕГДА</u> <u>ЖЕ</u> <u>ГЛАГОЛЕТЪ</u> <u>СА</u> ⁶⁶ <u>СТѢИ</u>	: <u>ЕСТЪ</u> <u>ЖЕ</u> <u>И</u> <u>ИНА</u> <u>ВИНА</u> <u>СЕГО</u> <u>ЕГДА</u> <u>БО</u> (<u>ГЛАГОЛЕТЪ</u> <u>СА</u>) <u>СТѢИ</u> <u>СЕИ</u>
<u>ИНЫХЪ</u> <u>ЕВГГЕЛИСТЪ</u> ⁶⁷ <u>ПРОЧЕТЪ</u> ⁶⁸ <u>ПОДИВИТИ</u> <u>СА</u> ⁶⁹ <u>ТАМО</u>	: <u>ИНЫХЪ</u> <u>ЕВГГЕЛИСТЪ</u> <u>БЛГОВѢСТІА</u> <u>ПРОЧЕТЪ</u> <u>ОУДИВИТИ</u> <u>СА</u> <u>ЕМО</u> <u>ТАМО</u>
<u>СИА</u> <u>ЖЕ</u> <u>СЕМОУ</u> ⁷⁰ <u>РАСПРОСТРѢТИ</u> ⁷¹ <u>И</u> <u>ИЗЪАСНИТИ</u> ⁷²	: <u>СИА</u> <u>ЖЕ</u> <u>СЕМОУ</u> <u>РАСПРОСТРѢТИ</u> <u>БГЛОСЛОВНѢ</u> <u>И</u> <u>ИЗЪАСНИТИ</u>
<u>СПИСА</u> <u>ВЪ</u> <u>ПАТМѢ</u> <u>ОСТРОВѢ</u> ⁷³ <u>ЗАТОЧЕНЪ</u> <u>ПРЕБЫВАА</u>	: <u>ПОСЛѢДИ</u> <u>ВСѢХЪ</u> <u>ЕВГГ</u> <u>ЛИСТ</u> <u>СПИСА</u> <u>ВЪ</u> <u>ПАТМѢ</u> <u>ОСТРОВѢ</u> <u>ЗАТОЧЕНЪ</u> <u>ТАМО</u> <u>ПРЕБЫВАА</u>

⁶² Zostały poświadczony warianty Ѣко і глѣтъ же.

⁶³ Zostały poświadczony warianty писано бо еѣ і же глаголютъ.

⁶⁴ Został poświadczony wariant понеже.

⁶⁵ Został poświadczony wariant Ѣвиша са.

⁶⁶ Został poświadczony wariant глаголетъ же са. Niekiedy dodawany był tekst:

и то Ѣкоу ѡданиъ lub же Ѣко.

⁶⁷ Został poświadczony wariant егда Ѡ иныхъ.

⁶⁸ Został poświadczony wariant прочте.

⁶⁹ Zostały poświadczony warianty подиви са і оудиви са.

⁷⁰ Został poświadczony wariant онъ.

⁷¹ Został poświadczony wariant распростре.

⁷² Został poświadczony wariant изъасни.

⁷³ Został poświadczony wariant да съпишетъ евангліе и списа.

по тридѣсатиѣ⁷⁴ и двою⁷⁵
лѣтъѣхъ⁷⁶

: си ест по тридѣсатиѣ и двою
лѣтъѣхъ

Różnica w liczbie wariantów tekstu czterech Przedmów bł. Teofilakta w cyrylickich starych drukach tetraewangelii lwowskich wydrukowanych w oficynie Bractwa Stauropigialnego i w zakładzie Michała Śložki wskazuje, że Przedmowy Ewangelii brackich zostały tylko nieznacznie poddane redakcji, w przeciwieństwie do Przedmów Ewangelii M. Śložki, które zostały opracowane redakcyjnie i uzupełnione o kilka fragmentów krótkich tekstów niepoświadczonych w innych analizowanych cyrylickich tetraewangeljach.

Zakończenie

Otrzymane wyniki badań tekstologicznych czterech Przedmów bł. Teofilakta do poszczególnych ksiąg Dobrej Nowiny w starych drukach tetraewangelii ze Lwowa potwierdzają wyniki przeprowadzonych wcześniej analiz kilku niewielkich fragmentów tekstu ewangelicznego⁷⁷ i aparatu liturgicznego⁷⁸ cyrylickich Ewangelii sprzed 1800 roku. W Przedmowach bł. Teofilakta poświadczono zostało występowanie, co prawda, niewielkiej liczby (zaledwie 10) wariantów tekstologicznych charakterystycznych wyłącznie dla wszystkich starych druków tetraewangelii ze Lwowa, z wyłączeniem – w niektórych przypadkach – tylko najmłodszej Ewangelii lwowskiej (z 1743 roku). Występowanie nietypowych wariantów tekstu (w liczbie 30) wyłącznie w dwóch lwowskich Ewangeljach pochodzących z zakładu M. Śložki – wytłoczonych w latach 1644 i 1665 – pozwala wydzielić je w oddzielną podgrupę.

⁷⁴ Zostały poświadczone następujące warianty: тридѣсати, тридѣсать і ѣтихъ.

⁷⁵ Zostały poświadczone następujące warianty: двою, двоу, и двѣ, и двѣ і ѣ.

⁷⁶ Zostały poświadczone następujące warianty: лѣтъѣ, лѣтъѣ і лѣтъ.

⁷⁷ Tzn. Mt 9,1-8 i 18-26; 18,23-25; 19,3-12, 24,34-44 i 25,14-30 oraz Mk 1,1-2,22 (Ostapczuk 2016, 275-286; 2017c, 357-367).

⁷⁸ Ostapczuk 2015, 105-120.

Badania czterech Przedmów bł. Teofilakta potwierdziły również przynależność – pod względem tekstologicznym – ostatniej wileńskiej tetraewangelii z 1644 roku do tych *tłoczonych* w Lwowie.

Bibliografia

- Bondar, Nataliâ. 2002. „Z dosvidu atribucii kirilicnih vidan' Nacional' noi Biblioteki Ukraïni imeni V.I. Vernads'kogo: mifične l'vivs'ke Êvangeliê 1683 r. drukarni L'vivs'kogo bratstva”. *Rukopisna ta knižkova spadšina Ukraïni* 7: 42-51.
- Dogramadźieva, Ekaterina. 1993. „S'stav na slavânskite r'kopisi četveroevangeliâ”. *Palaeobulgarica* 17(2): 3-21.
- Evangelie ot Matfeâ v slavânskoj tradicii* (=Novum Testamentum Palaeoslovenice II). A.A. Alekseev, I.V. Azarova, E.L. Alekseeva, M.B. Babickaâ, E.L. Vaneeva, A.A. Pičhadze, V.A. Romodanovskaâ, T.V. Tkačeva (red.). Sankt-Peterburg 2005: Rossijskoe Biblejskoe Obšestvo.
- Guseva, Aleksandra Aleekseevna. 2003. *Izdaniâ kirillovskogo šrifta vtoroj poloviny XVI veka. Svodnyj katalog*. Moskva: Nauka.
- Kawecka-Gryczowa, Aloyda, i Krystyna Korotajowa, Wojciech Krajewski. 1960. *Drukarze dawnej Polski, od XV do XVIII wieku (zeszyt 6): Małopolska – Ziemia Ruskie* (=Drukarze Dawnej Polski od XV do XVIII wieku, T. 10). Wrocław – Kraków.
- Nemirovskij, Evgenij L. 2008. *Načalo knigopečataniâ v Valahii* (Načalo slavânskogo kirillovskogo knigopečataniâ XV - načala XVII veka, T. III). Moskva: Nauka.
- Ostapczuk, Jerzy. 2015. „Ewangelie czytane na wszelką potrzebę, różnorodne w cyrylickich starych drukach tetraewangelii”. *W Zbrojnie i ideologiczne kontakty w dawnym piśmiennictwie Słowian i ich echa w nowszej kulturze* (=Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, T. 11). Red. Marzanna Kuczyńska i Jan Stradomski, 105-120, Kraków: Scriptum.

- Ostapczuk, Jerzy. 2016. „Evangelië ot Matfeâ v staropečatnyh izdaniâh četveroëvangelij: predvaritel'nye zamečaniâ”. W *Sovremennyie problemy archeografii*. Vypusk 2. Red. Kol. N.Û. Bubnov, M.A. Voznesenskaâ, V.A. Kliševa, M.V. Krogodina, F.V. Pančenko, V.G. Podkovyreva. Otv. red. I.M. Belâeva. Sost. M.V. Krogodina, 275-286, Sankt Peterburg: Biblioteka Rossijskoj akademii nauk.
- Ostapczuk, Jerzy. 2017a. „O liczbie cyrylickich starych druków tetraewangelii ze Lwowa”. *ELPIS* 19: 181-189.
- Ostapczuk, Jerzy. 2017b. „Stare druki tetraewangelii lwowskich i ich miejsce wśród innych cyrylickich ksiąg z tekstem Dobrej Nowiny”. W *Ósrodki kultury dawnej Słowiańszczyzny i ich znaczenie dziejowe* (=Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne 12). Red. Marzanna Kuczyńska i Jan Stradomski, 129-148, Kraków: Scriptum.
- Ostapczuk, Jerzy. 2017c. „Evangelië ot Marka v staropečatnyh izdaniâh bogoslužebnyh četveroëvangelij”. W *Slavânskaâ Bibliâ v èpohu rannego knigopečataniâ. K 510-letiu sozdanâ biblejskogo sbornika Matfeâ Desâtogo*. Otv. red. A.A. Alekseev, 357-367. Sankt-Peterburg: Institut russkoj literatury (Puškinskij Dom) RAN, Biblioteka Rossijskoj akademii nauk.
- Ostapczuk, Jerzy. 2018. *Predislovie arhiepiskopa Feofilakta k evangeliu ot Matfeâ i «Žitie ev. Matfeâ» sv. Sofroniâ v staropečatnyh kirilliceskich bogoslužebnyh četveroëvangeliâh*. Wykład wygłoszony na konferencji *Vos'mye Rimskie Kirillo-Mefodievskie čtenia*; Rzym – Florencja, 5-10 II 2018 r.
- Sičyns'kyj, Volodymyr Û. 1925. *Arhitektura v starodrukah, (Zbirky Nacioal'noho Muzeâ u L'vovi)*. L'viv.
- Šustova, Ŭliâ Èduardovna. 2009. *Dokumenty L'vovskogo uspenskogo stavropigijskogo Bratstva (1586-1788). Istočnikovedčeskoe issledovanie*. Moskva (Rossiâ i Hristianskij Vostok. Biblioteka, Vyp. 8). Moskva: Rukopisnye Pamâtniki Drevnej Rusi.
- Zubrzycki, Dynizy. 1836. *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi*. Lwów: W drukarni Instytutu Staupigialnego.

- Varpio, Maria. 2005. *Evangelium Cyrillicum Gothoburgense. A Codicological, Paleographical, Textological and Linguistic Study of a Church Slavonic Tetraevangel* (Lunds Slavonic Monographs, 9). Lund.
- Vostokov, Aleksandr. 1842. *Opisanie russkih'' i slovenskih'' rukopisej Rumâncevskogo Muzeuma*. Sanktpeterburg: Tipografiâ Imperatorskoj Akademii Nauk.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LX

Zeszyt 2

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2018

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Slawik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr Jerzy Sojka – sekretarz redakcji

Skład komputerowy – Łukasz Troc

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Miodowa 21c, 00-246 Warszawa tel. +48 22 635-68-55

Nakład: 100 egz., objętość ark. wyd.: 7,3

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10,

15-703 Białystok

Spis treści

ARTYKUŁY

- JERZY OSTAPCZUK, *Przedmowy do Ewangelii bł. Teofilakta Bułgarskiego w cyrylickich tetraewangeliach lwowskich* 155
- JAN ŻAK, *Źródła do historii Biblii warszawskiej* 175
- JERZY GRZYBOWSKI, *Żołnierz i duszpasterz. Działalność duszpasterska księdza protoprezbitera ppłk Szymona Fedorońki w Wojsku Polskim w latach 1922 – 1940* 209
- AGNIESZKA DEC-MICHALSKA, *Liturgia w wolnych Kościołach protestanckich* 237
- ANDRZEJ PUCZKO, *Prawosławny pogląd na „nową ewangelizację”* 263
- MAGDALENA GRABOWSKA, *„Przyjdźcie do Mnie wszyscy, którzy utrudzeni i obciążeni jesteście, a Ja was pokrzepię.” Mt 11,28. Narracja tożsamościowa nieheteronormatywnej katoliczki. Studium przypadku* 279

RECENZJE

- Hintz, Marcin i Michał Hucal, red. 2018. *Ewangelickie Prawo Kościelne 1918-2018. Zbiór tekstów prawnych Kościołów ewangelickich w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe ChAT. Ss. 697 (TADEUSZ J. ZIELIŃSKI) 305

Wykaz autorów

Dec-Michalska Agnieszka, agnieszkadecmichalska@gmail.com, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Grabowska Magdalena, magdalena.grabowska@ug.edu.pl, Uniwersytet Gdański, ul. Chabrowa 63b/7, 81-079 Gdynia

Grzybowski Jerzy, jgrzybowski@uw.edu.pl, Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski, ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa

Ostapczuk Jerzy, jostap@wp.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Puczko Andrzej, a.puczko@post.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Żak Jan, janzak@poczta.onet.pl, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, ul. Katedralna 9, 50-328 Wrocław.